DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5
صحیفه سجادیه و مضامین آن از دیدگاه عالمان شیعه قرن یازدهم تا چهاردهم ـ
محمدمهدی سلمان‌پور
علمی- ترویجی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال هجدهم، شماره ۷۰ «ویژه کتابشناخت متون امامیه»، بهار ۱۴۰۰، ص ۴۹-۷۳

صحیفه سجادیه و مضامین آن از دیدگاه عالمان شیعه قرن یازدهم تا چهاردهم

محمدمهدی سلمان‌پور*

چکیده: نگارنده در این مقاله پس از مقدماتی در مورد صحیفهٔ سجادیه شامل روایت و کتابت و اجازه و تألیف و شرح پیرامون صحیفه، دیدگاه‌های ۲۳ تن از محدثان و فقیهان شیعه از قرن ۱۱ تا قرن ۱۵ هجری قمری در مورد صحیفه را نقل می‌کند. در میان اینان، شخصیت‌های مشهور در کنار دیگر دانشورانی که کمتر شناخته شده‌اند، یاد شده است. برخی از افراد گروه اول مانند میرداماد، محمدتقی مجلسی، محمدباقر مجلسی، فیض کاشانی، حر عاملی، سیدعلی مدنی، وحید بهبهانی، میرزا ابوالقاسم قمی و گروه دوم مانند قاضی محمد یزدی، ماجد دشتکی و فاضل سراب هستند.

کلیدواژه‌ها: صحیفهٔ سجادیه (کتاب)؛ عالمان شیعه – قرن یازدهم تا پانزدهم؛ عالمان شیعه – توجه به صحیفه؛ دیدگاه‌ها در مورد صحیفه سجادیه.

*. محقق حوزه علمیه قم.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

درآمد

در عصر امامت امام سجاد و پس از شهادت حضرت ابی عبدالله الحسین علیهما السلام، اوضاع نابسامان شیعیان فزونی یافت. عبدالملک بن مروان و ولید بن عبدالملک، دو حاکم جنایتکار اموی بودند که عمده دوران امامت امام زین‌العابدین در حکومت آنان سپری شده است. در روسیاهی آن دو، همین بس که حجاج بن یوسف، گناهی از گناهان آنان است. خونخواری که به فرموده امام باقر علیه السلام: شیعیان را به هر بهانه‌ای دستگیر می‌کرد و زندیق و کافر شمرده شدن در زمان او آسان‌تر از تشیع به شمار می‌رفت.[1]

در چنان شرایطی، بسیاری از مردم از دین خدا بیرون رفته و پس از آن، اندک اندک و بر اثر تلاش معصومین و شیعیان حقیقی ایشان، به عقائد حقه بازگشتند.[2] روشن است که در آن زمانه دشوار، امکان قیام و حتی تعلیم و تربیت به آن سان که دیگر امامان انجام می‌دادند برای امام سجاد میسّر نبود؛ آن حضرت در ابتدای امامت خود، از جانب پروردگار مأمور شده بود که «سکوت پیشه کند، در خانه بماند و تا هنگام شهادت خود به عبادت خداوند بپردازد».[3] از همین رو، بسیاری از معارف الهی و آن چه را درصدد بیانش بود، در قالب دعا و صحیفه‌ای آسمانی به جای نهاد که بر اثر مجاهدات فراوان امامان و اصحاب خاصشان، از گزند زمانه در امان مانده و به ما نیز رسیده است. امام صادق علیه السلام بر حفظ صحیفه مواظبتی

---

۱. «وأخذهم بكل ظنه وتهمة حتى إن الرجل ليقال له زنديق أو كافر أحب إليه من أن يقال شيعة علي.» (ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج۱۱، ص۴۴)

۲. چنان که امام صادق علیه السلام فرموده‌اند: «ارتد الناس بعد قتل الحسین علیه السلام الا ثلاثة: أبو خالد الكابلي، ويحيى بن أم الطويل، وجبير بن مطعم، ثم إن الناس لحقوا وكثروا.» (طوسی، اختیار معرفة الرجال، ج۱، ص ۳۳۸؛ مفید، الإختصاص، ص۶۴)

۳. «أطرق واصمت والزم منزلك واعبد ربك حتى يأتيك اليقين.» (کلینی، الکافی، ج۱، ص۲۸۱؛ صدوق، علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۷۱؛ کمال الدین، ص۲۳۲)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

فراوان داشت و گاه نیز اوراقی از آن را به بعضی شیعیان خود برای رونویسی برخی دعاها عرضه می‌کرد.[1]

به گفته ابن شهرآشوب، صحیفه سجادیه، ششمین اثر تصنیف شده در اسلام است.[2] علماء و بزرگان، همواره و در طول تاریخ به این اثر ارزشمند توجه ویژه‌ای داشته‌اند. اهتمام و توجه بزرگان به این کتاب، در محورهایی مختلف تبلور یافته است. از جمله:

الف. روایت صحیفه، اجازات و نقل دعاهای آن:

از همان صدر اسلام، صحیفه شریف توسط عالمان روایت شده و از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است. سلسله اسناد متصلی که تا امام معصوم ادامه دارد و در هر قرن دانشمندانی نامدار را شامل می‌شود، گواه این سخن است.[3]

اهمیت ویژه عالمان شیعه به صحیفه سجادیه در اجازات حدیث نیز خود را نشان داده است. همین بس که به تعبیر آیت‌الله مرعشی نجفی: «نیازی به پرسش از جلالت این کتاب شریف نزد آنان نیست؛ و اساساً بعضی از ایشان، اجازه‌هایی را صرفاً در خصوص صحیفه سجادیه صادر می‌کردند.»[4]

همچنین شمار زیادی از محدّثان در طول تاریخ، همچون شیخ طوسی، راوندی، ابن باقی، سید بن طاووس، شهید اول، کفعمی و...به دعاهای صحیفه توجه داشته و آن‌ها را در آثار دعایی خویش آورده‌اند.

---

۱. «عن مسعدة بن صدقة قال : سألت أبا عبد الله جعفر بن محمدعليه‌السلام أن يعلمنى دعاء أدعو به فى المهمات، فأخرج إلى أوراقا من صحيفة عتيقة، فقال: انتسخ ما فيها فهو دعاء جدى على بن الحسين زين العابدينعليهما‌السلام» (مفید، الأمالی، ص۲۳۹؛ طوسی، الأمالی، ص ۱۵)

۲. ابن شهرآشوب، معالم العلماء، ص ۳۸.

۳. جهت اطلاع بیشتر بنگرید: حکیم، حاشیة الصحیفة السجادیة: محمد بن منصور بن ادریس حلّی، صص ۲۵۹-۲۷۲.

٤. مشکات و مرعشی، مقدمتان توثیقیتان حول الصحیفة السجادیة، ص ۴۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

ب. کتابت نسخه‌های صحیفه:

دانشمندان اسلامی به کتابت نسخه صحیفه سجادیه نیز اهتمام ورزیده‌اند. علامه مجلسی از نسخه‌ای با تاریخ ۳۳۳ قمری سخن گفته[۱] و صاحب ریاض نیز نسخه به خط ابن مقلة (درگذشته ۳۲۸ ق) را مشاهده کرده است.[۲]

پس از این سالها نیز در میان کسانی که از صحیفه سجادیه نسخه‌برداری کرده‌اند، نام عالمانی چون ابن ادریس، ابن سکون، سدیدالدین حلی، شهید اول، کفعمی، ابن ابی جمهور احسائی، شهید ثانی و...دیده می‌شود که گویای اهمیت خاص این امر نزد آن بزرگان بوده است.[۳]

ج. شروح، ترجمه‌ها و استدراکات صحیفه:

توجه خاص دانشمندان شیعی در طول تاریخ به صحیفه مقدس امام زین‌العابدین، ده‌ها شرح و حاشیه بر این اثر ارزشمند را پدید آورده است. در کتاب الذریعة بیش از شصت مورد آن معرفی شده است.[۴] نام بزرگانی چون ابن ادریس، کفعمی، محقق کرکی، شیخ بهائی، فیض کاشانی، علامه مجلسی اول و دوم و بسیاری دیگر در میان نویسندگان این آثار به چشم می‌خورد.

جالب توجه است که اهتمام به ترجمه فارسی صحیفه نیز قدمتی به درازای حدود هزار سال دارد. دست‌نویسی در کربلا از اوائل قرن ششم و سه دست نویس دیگر در ایران از قرن هشتم[۵]، نشان دهنده این است که در ایرانِ آن روزگار نیز صحیفه سجادیه رواج داشته و احساس نیاز به بهره فارسی زبانان از آن، موجب ترجمه این

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج۱۰٤، ص۲٦.
۲. طهرانی، طبقات أعلام الشیعة، ج۱، ص۲۸۶.
۳. برای اطلاع بیشتر بنگرید به: حافظیان، عالمان صحیفه نگار، صص ۱۰۹ – ۱۱۶.
٤. طهرانی، الذریعة، ج ۱۳، ص ۳۴۵ – ۳۵۹؛ ج ۶ ص ۱۴۵ و ۱۴۶.
۵ حکیم، همان، صص ۲۸۰ – ۲۸۲. سوگمندانه چنان که نویسنده فاضل خاطرنشان کرده‌اند، پس از حمله آمریکا به عراق، از سرنوشت دست‌نویس قرن ششم اطلاعی در دست نیست.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

کتاب شده است.

همچنین، با توجه به این که دعاهایی از امام سجاد علیه السلام وجود دارد که در صحیفه نیامده است، بعضی بزرگان به نگارش صحیفه‌هایی دیگر اقدام کرده و آن‌ها را صحیفه سجادیه دوم، سوم، تا هشتم نامیده‌اند. صحیفه دوم از شیخ حرّ عاملی، صحیفه سوم از افندی اصفهانی، چهارم از محدّث نوری و پنجم از سیدمحسن امین عاملی است. صحیفه ششم در الذریعة از آنِ شیخ محمدصالح مازندرانی حائری دانسته شده[1]، اما آیت‌الله مرعشی در مقدمه خود بر صحیفه سجادیه، نویسنده آن را شیخ محمدباقر بیرجندی قائنی دانسته است. آیت‌الله مرعشی همچنین صحیفه هفتم و هشتم را به ترتیب نگارشِ شیخ هادی آل کاشف الغطاء و میرزا علی حسینی مرعشی شهرستانی برشمرده است.[2]

لازم به یادآوری است که افندی اصفهانی در تعلیقات خود بر أمل الآمل شیخ حرّ عاملی، چنین آورده که پیش از شیخ حرّ، گروهی از علماء کتابی مانند صحیفه سجادیه دوم را تألیف کرده بودند که نسخه‌های کهن برخی از آن کتب نزد ماست. سپس افندی بعضی از متقدمان را که چنین آثاری داشتند نام می‌برد.[3]

د. اظهار نظراتی درباره صحیفه سجادیه:

صرف نظر از تمام آن چه گفته شد، بسیاری از عالمان بزرگ شیعه اظهار نظرات خاص و ارزشمندی را درباره صحیفه سجادیه از خود به یادگار گذاشته‌اند. عمده این سخنان به مضامین والای صحیفه و تواتر آن مربوط می‌شود. در این نوشتار ۲۳

۱. طهرانی، الذریعة، ج ۱۵، ص ۲۱.

۲. مشکات و مرعشی، همان، ص ۴۹.

۳. افندی اصفهانی، تعلیقة أمل الآمل، ص٦٦. آیت الله مرعشی نجفی نیز فرموده است که کتابی با نام «ملحقات الصحیفة»، اثر شیخ محمد بن مظفر زیابادی قزوینی – از شاگردان بزرگ شیخ بهائی – یافته که در ۱۰۲۳ نگاشته شده و شامل دعاهایی از امام سجاد علیه السلام است که جزء دعاهای صحیفه سجادیه نمی‌باشد. (بنگرید: مشکات و مرعشی، همان، ص ۴۹)

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

مورد از نظرات دانشمندان قرن یازدهم تا پانزدهم گردآوری و ارائه شده است، با این توضیح که این فهرست به معنای استقصای تامّ نیست و تنها به دلیل محدودیت صفحات مقاله به گزینش تن دادیم، بدان امید که در فرصتی دیگر بخشی دیگر از نکات دانشوران شیعی در بارهٔ این گنجینهٔ اسمانی را بازگوییم.

صحیفه سجادیه و مضامین آن از دیدگاه برخی از عالمان شیعه قرن ۱۱ تا ۱۵

۱. میرداماد (درگذشته ۱۰۴۱):

میرداماد کتابی مستقل و مفصل در شرح صحیفه سجادیه دارد. او در مقدمه این کتاب درباره صحیفه چنین می‌نویسد:

«الصحیفة الکریمة السجادیة، المسماة انجیل أهل البیت و زبور آل الرسول متواترة، کما سائر الکتب فی نسبتها إلی مصنفیها، و ذکر الأسناد لبیان طریق حمل الروایة، و إجازة تحمل النقل، و ذلك سنن المشایخ فی الإجازات...أسانید طرق المشیخة رضوان الله تعالی علیهم فی روایتهم للصحیفة الکاملة المکرمة متواترة و تحملهم لنقلها مختلفة.»[1]

صحیفه کریمه سجادیه که انجیل اهل بیت و زبور آل رسول نام دارد، نسبتش به مؤلفش مانند کتب دیگر متواتر است؛ ذکر اسناد آن نیز برای طریق فراگیری روایت و اجازه شنیدن حدیث است و این سنت مشایخ در اجازاتشان بوده است... اسانید طرق مشایخ که رضوان خدا بر آنان باد، در روایت صحیفه سجادیه متواتر بوده و فراگیری این کتاب توسط آنان از راه هایی متعدد است.

۲.علامه محمد تقی مجلسی (درگذشته ۱۰۷۰):

شیخ محمد تقی مجلسی، ملقب به علامه مجلسی اول، از پرکارترین عالمان امامیه در زمینه صحیفه مبارکه سجادیه است. فرزند بزرگوار ایشان، علامه محمد باقر مجلسی، فرموده که پدرم پنجاه سال برای تصحیح و ترویج صحیفه کار کرد و

۱. میرداماد، شرح الصحیفة السجادیة الکاملة، ص۵۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

هر سال این عمل را تکرار می‌کرد تا نسخ تصحیح شده در همه بلاد بسیار شد. بلکه خانه‌ای نبود جز آن که در آن نسخه‌های متعددی یافت می‌شد، در حالی که پیش از آن، گاه در یک شهر، حتی یک نسخه یافت نمی‌شد.[1]

از علامه مجلسی اول، سخنان بسیار در وصف صحیفه سجادیه در دست است که به عنوان نمونه تنها به مواردی از آنها اشاره می‌شود:

الف) «ودعواته صلوات الله علیه تدلّ علی کمالاته سیما الصحیفة الکاملة الملقب بزبور داود آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم وإنجیل أهل البیت علیهم السلام، کما ألقیا علی لسان داود وعیسی بن مریم علیهما السلام ألقیت الصحیفة من الله تعالی علی لسانه.»[2]

دعاهای آن حضرت، که صلوات خدا بر او باد، خصوصاً صحیفه سجادیه که ملقب به زبور آل محمد و انجیل اهل بیت است دلالت بر کمالات ایشان دارد. همانطور که زبور و انجیل به داود و عیسی الهام شدند، صحیفه نیز از جانب خدا بر زبان امام سجاد القا شد.

ب) در اجازه‌ای به خط مبارک خودشان، پس از ذکر ده‌ها سند برای صحیفه چنین فرموده‌اند:

«والذی رأیت من أسانید الصحیفة بغیر هذه الأسانید فهی أکثر من أن تحصی، ولا شك لنا فی أنها من سید الساجدین، أما من جهة الاسناد فإنّها کالقرآن المجید وهی متواترة من طرق الزیدیة أیضا، وأما من حیث العبارة فهی أظهر من أن یذکر؛ فهو کالقرآن المجید فی نهایة الفصاحة، وأما من جهة الإحاطة بالعلوم الإلهیة فهو أیضاً ظاهر لمن کان له أدنی معرفة بالعلوم.»[3]

آن چه من از سندهای صحیفه به غیر از این اسانید دیده‌ام، از حدّ شمارش بیرون است. برای ما هیچ تردیدی نیست که صحیفه از امام سجاد است؛ از جهت اسناد

۱. محمدباقر مجلسی، الفرائد الطریفة، ص ۵.
۲. محمد تقی مجلسی، روضة المتقین، ج۱۳، ص ۲۶۴ – ۲۶۵.
۳. محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج۱۰۷، ص ۵۹.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

مانند قرآن مجید است و حتی از طرق زیدیه نیز متواتر است. از جهت عبارت نیز، آشکارتر از بیان است و مانند قرآن مجید در نهایت فصاحت می‌باشد. اما از جهت احاطه به علوم الهی نیز این امر برای کسی که کمترین آشنایی با علوم داشته باشد روشن است.

ج) «ویحتمل أن تکون منزلة من السماء علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، ولما کان الظهور علی یده علیه السلام صارت منسوبة إلیه.»[۱]

محتمل است که صحیفه از آسمان بر پیامبر خدا نازل شده و نظر به آن که ظهورش به دست امام سجاد علیه السلام بوده، به آن حضرت نسبت داده شده است.

د) «والذی وصل إلی مناولة و وجادة فهو أکثر من أن تحصی، علی أن متنها سندها کالقرآن المجید، باشتمالها علی العلوم الإلهیة مع أقصی مراتب الفصاحة والبلاغة، کما لا یخفی علی من له أدنی ربط بعلم العربیة.»[۲]

آنچه [از اسناد صحیفه سجادیه] از طریق مناوله و وجاده توضیح این دو کلمه در پانویس به من رسیده، بیش از حدّ شمارش است. علاوه بر این، متن آن مانند قرآن کریم، خودش سندش محسوب می‌شود، به این دلیل که علوم الهی را در بر دارد و در نهایت مراتب فصاحت و بلاغت است؛ چنان که این امر، بر هیچ کس که کمترین ارتباطی با زبان عربی داشته باشد پوشیده نیست.

ه) مجلسی اول همچنین کتاب مستقلی نیز در شرح صحیفه سجادیه تألیف کرده است. ایشان در بخشی از آن کتاب می‌نویسد:

«فإنّها بذاتها شاهدة علی أنّها من الله تبارك و تعالی باشتمالها علی المعارف الإلهیة والحقائق المصطفویة والأسرار المرتضویة والمکاشفات الحسنیة والمشاهدات الحسینیة، بل هو البحر الزاخر الذی

۱. محمدباقر مجلسی، همان، ص۶۱.
۲. محمدباقر مجلسی، همان، ص۸۳.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

لا ينزح ماؤه والسحاب الماطر الذی لا ينقطع موادّه، و لا يبلغ وصف الواصفين أدنى أدانی فضائلها، و لا يصل إيدی الحامدين إلى أقلّ مراتب فواضلها.»[1]

صحیفه سجادیه به خودی خود، شاهدی است بر این که از جانب خدای متعال است، به دلیل آن که شامل معارف الهی، حقائق مصطفوی، اسرار مرتضوی، مکاشفات حسنی و مشاهدات حسینی است. بلکه این کتاب دریایی سرشار است که آب آن فرو نمی‌نشیند و ابری باران زا است که باران آن پایان نمی‌پذیرد، توصیف وصف‌کنندگان حتی به کمترینِ کمترین فضائلش و دستِ ستایشگران به کمترین مرتبه فضیلت آن هم نخواهد رسید.

و) ایشان همچنین در بیان طرق روایی خود به صحیفه سجادیه، پس از بیان طرقی متعدد می‌نویسد:

«إلى غير ذلك من الطرق الكثيرة التی تزيد على الآلاف والألوف، وإن كان ما ذكرته مع وجازته يرتقی إلى ست مائة طريق عالية»[2]

همچنین طرقی دیگر و بسیار غیر از این‌ها [به صحیفه دارم]، که بیش از هزاران هزار است؛ اگرچه همین‌ها که من آورده‌ام نیز با وجود اختصارش به ششصد طریق عالی می‌رسد.

۳. قاضی بن کاشف الدین محمد یزدی (درگذشته ۱۰۷۵):

«الصحيفة الكاملة السجادية، الملقب بزبور أهل بيت الرسالة، و هو مستغنٍ فی الأرباع كالشمس عن التوصيف و مستفيض فی الأصقاع بلقبه الشريف، يكون كاشفاً للنقاب عن وجوه مبانيه الشريفة، و مميطاً للحجاب عن خرائد معانيه المنفية، و حائزاً لفوائد لم يحم حولها أنظار المتقدّمين و فرائد لم يرتع بحيالها أفكار المتأخّرين.»[3]

---

۱. محمدتقی مجلسی، شرح الصحيفة السجادية، ص ۳۳ – ۳٤.

۲. محمدباقر مجلسی، بحارالأنوار، ج ۱۰۷، ص ۴۷.

۳. یزدی، التحفة الرضوية للصحيفة السجادية، ص ۵۲.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

صحیفه سجادیه ملقب به زبور اهل بیت رسالت است، مانند خورشید در همه جا از توصیف بی‌نیاز است و در همه نواحی با لقب شریفش منتشر و مشهور است، نقاب را از وجوه مبانی شریف خود و مروارید پرده‌های معانی والایش را کنار می‌زند، فوائدی را گرد آورده که آراء متقدمان به پیرامون آن دست نیافته و گوهرهایی را در بردارد که افکار متاخران به آن نرسیده است.

۴. فیض کاشانی (درگذشته ۱۰۹۱):

ایشان صاحب اثری با عنوان «شرح الصحیفة السجادیة» است. در ابتدای این کتاب، پس از آن که لقب زبور اهل بیت و انجیل آل محمد را به صحیفه می‌دهد، چنین می‌گوید:

«نقل الصحیفة هذه متواترة عن سید العابدین صلوات الله و سلامه علیه کسائر الکتب المنسوبة إلی مصنّفیها. و إنما ذکر الأسناد لبیان طرق تحّمل الروایة و اجازة النقل. و لکلٍّ من شیوخنا طریق فی روایتها و نقلها عن مشیختهم بإسناد متصل إلی الإمام علیه‌السلام.»[1]

نقل این صحیفه از سرور عابدان که صلوات و سلام خدا بر او باد، متواتر است. مانند نسبت کتب دیگر به مصنفان آنها. ذکر اسناد تنها به انگیزهٔ بیان راه‌های فراگیری روایت و اجازه نقل است. هر یک از اساتید ما طریقی در روایت صحیفه داشته‌اند و آن را از اساتید خود، با سند متّصل تا امام سجاد علیه‌السلام نقل می‌کردند.

۵. ماجد بن جمال الدین محمد حسینی دشتکی (قرن یازدهم):

ایشان در اجازه روایت صحیفه سجادیه به ملا «رفیعا یا شفیعا؟» (مولی محمد شفیع بن مولی فرج جیلانی رشتی) درباره صحیفه سجادیه می‌نویسد:

«الحمد لله الذی شرح بصحیفة الدعاء الکامل صدور العباد، و نوّر بها قلوبهم تنویراً، وجعلها

۱. فیض کاشانی، تعلیقات علی الصحیفة السجادیة، ص ۱۱ و ۱۲. لازم به ذکر است که فیض کاشانی، خود نام این اثر را با عنوان «شرح الصحیفة السجادیة» آورده است. بنگرید: فیض کاشانی، فهرست‌های خود نوشت فیض کاشانی، ص ۸۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

حلية النسّاك و زين العباد، و فجر لهم ينابيع الرحمة من خلالها تفجيراً.»

سپاس خدایی را که با صحیفهٔ کامل دعا (صحیفه سجادیه)، سینه‌های بندگان را گشاده کرد و قلب‌هایشان را به واسطه آن نورانی نمود و آن صحیفه را زینت پرهیزگاران و عابدان قرار داد و از میان آن، چشمه‌های رحمت را برای آنان روان ساخت.

سپس در وصف صحیفه سجادیه می‌نویسد:

«کنز مدخور بغرر الدعوات و زواهرها، و بحر مسجور من درر الأذکار و جواهرها، مفتاح لأبواب الخیر و الفلاح مصباح یهتدی بنوره إلی طرق الفوز والنجاح، تستجمع بها شوارد المواهب و النعم، و تستدفع بها شدائد النوائب و النقم، یزداد بها الداعی زلفی عند الله سبحانه و کرامة، و ینال بها فی الأولی والآخرة مطلبه و مرامه.

وقد اشتهر اتّصالها بمنشئها الذی هو منشئ الفصاحة و مظهرها، و مورد البلاغة و مصدرها، و مجمع الولایة و مخزنها، و منبع الهدایة و معدنها، اشتهاراً أغناها عن مدّ سلاسل العنعنة و الاسناد، و أخرجها إلی حدّ التواتر عن حیز الآحاد.»[1]

گنجینه‌ای است مشتمل بر دعاهای برگزیده و درخشان، و دریایی است سرشار از مرواریدها و گوهرهای ذکر، کلیدی است برای درب‌های نیکی و رستگاری، چراغی است که نور آن راهبر به کامیابی و مرادمندی است، بخشش‌ها و نعمت‌هایی شگفت در آن گرد هم آمده و بازدارنده از سختی‌ها و مصیبت‌هاست.آن کس که در دعا از آن بهره ببرد، کرامت و تقرّبش به خداوند افزون خواهد شد و در دنیا و آخرت به خواست و مقصودش خواهد رسید.

آغاز کننده و گوینده آن، خود ابداع کنندهٔ فصاحت و تجلّی‌گاه آن بوده است، او سرچشمه بلاغت و اصل آن، گردگاه و گنجینهٔ ولایت، بُن‌مایه و معدن هدایت بوده

۱. محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، ج ۱۰۷، ص ۹۵ – ۹۶.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

است. نسبت متّصل صحیفه سجادیه به ایشان، آن چنان مشهور است که آن را از سلسله اسناد بی‌نیاز کرده و از سطح خبر واحد به حد تواتر رسانده است.

۶. شیخ حرّ عاملی (درگذشته ۱۱۰۴):

ایشان در کتاب الفوائد الطوسیة می‌نویسد:

«وهذه أدعیة الصحیفة الکاملة و کتابة الباقر علیه السلام لها بإملاء أبیه علیه السلام إیاها و کتابة زید بن علی لها بإملاء أبیه مشهورة متواترة و مقابلتها مذکورة مرویة.»[1]

دعاهای صحیفه کامله سجادیه و نگارش آن توسط امام باقر علیه السلام به املای پدر بزرگوارشان، و همچنین نگارش آن توسط زید بن علی به املای پدرشان علیه السلام مشهور و متواتر است، و مقابله نمودن آن نیز یاد و روایت شده است.

همچنین در کتاب «هدایة الأمة» می‌نویسد:

«قد وصل إلینا أیضا کتب کثیرة قد ألّفت و جمعت فی زمانهم علیهم السلام فی الغیبة الصّغری نذکر بعضها هنا، وهی ثلاثة أقسام:

الأوّل: ما هو عندنا معتمد ثابت و لم ننقل منه، لقلّة ما فیه من نصوص الأحکام الفرعیة النظریة. فمنها: الصحیفة الکاملة عن مولانا علی بن الحسین علیهما السلام، فقد کتبها الباقر علیه السلام و أخوه زید بخطّهما، و قوبلت، و أسانیدها مشهورة.»[2]

همچنین کتاب‌های بسیاری به ما رسیده که در زمان امامان علیهم السلام و در غیبت صغری تألیف و تدوین شده است؛ برخی از آن‌ها را یادآور می‌شویم که بر سه قسم هستند:

نخست: آنچه نزد ما ثابت و مورد اعتماد است و از آن چیزی نقل ننموده‌ایم، به این دلیل که نصوص احکام فرعی و نظری در آن ناچیز و کم است. از آن جمله است صحیفه کامله از مولای ما علی بن الحسین علیهما السلام، که امام باقر علیه السلام و برادرش

۱. حرّ عاملی، الفوائد الطوسیة، ص ۲۴۶.

۲. هدایة الأمة إلی أحکام الأئمة، ج ۸، ص ۵۴۹.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

زید به خط خود آن را نوشتند و مقابله نیز شده است. اسانید این کتاب مشهور است.

لازم به ذکر است که شیخ حرّ عاملی، بارها هنگام نام بردن از صحیفه سجادیه چنین فرموده که سند آن مشهورتر از آن است که بخواهد ذکر شود.[1]

۷. شیخ علی صغیر عاملی (زنده در ۱۱۰۴):

ایشان ذیل عنوان «طرق روایة الصحیفة السجادیة» گفته است:

«هذا و قد تکاثرت الاخبار و تظافرت الروایات للصحیفة السجادیة عن سیدنا زین العابدین و امام المتقین علیّ بن الحسین بن علیّ بن ابی طالب علیهم افضل الصلاة والسلام، و مَن تتبّع الفاظها و وصل إلی بعضٍ مِن ریاض معانیها و وقف علی ما اشتملت علیه مِن الحکم والاحکام فی محکم مبانیها و وجد قریب الإجابة من تلاوتها و سعادة مَن یتداولها فی عبادته و یعاینها، دلّه العقل الهادی باللطف البادی علی انّها روضة مِن ذلک النادی و رحمة مِن فیض هذا الوادی.»[2]

اخبار و روایات صحیفه سجادیه از سرور ما زین العابدین و پیشوای پرهیزکاران، علیّ بن حسین بن علیّ بن ابی‌طالب - که برترین صلوات و سلام بر آنان باد- فراوان و پیوسته است. هر کس در الفاظ صحیفه جست و جو کند، به برخی از گلزارهای معانی آن برسد، بر مبانی محکم این کتاب که دربردارندهٔ حکمت‌ها و احکام است، آگاه گردد، اجابت زودهنگام را با تلاوت آن دریابد و نیک‌بختیِ آن را که در عبادتش به آن عادت دارد مشاهده کند، به لطف پروردگار عقل او را راهنمایی می‌کند که این بوستان (صحیفه سجادیه) از آن محفل و رحمتی از لطف این جایگاه است.

۱. بنگرید: اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات، ج ۱، صص ۱۲۵ و ۲۷٤؛ ج ٤، صص ۱۰۱ و ۱٤٦.
۲. صغیر عاملی، شرح الصحیفة السجادیة، ص ۲۹ –۳۰.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

۸. علامه محمدباقر مجلسی (درگذشته ۱۱۱۰):

ایشان در کتاب حق الیقین می‌نویسد:

«صحیفه کامله که به کتب سماویه شبیه است و معلوم است که به الهام الهی بر زبان معجز بیان او جاری گردیده و به این سبب، او را به انجیل اهل بیت و زبور آل محمد ملقب ساخته‌اند.»[۱]

علامه مجلسی همچنین کتابی مستقل در شرح صحیفه سجادیه نیز تألیف کرده است. ایشان در این اثر که «الفوائد الطریفة فی شرح الصحیفة الشریفة» نام دارد، درباره صحیفه نوشته است:

«الصحیفة السجادیة الملقّبة بانجیل أهل البیت و زبور آل محمد صلوات الله علیهم أجمعین، لخروجها عن طوق قدرة الأنام و مضاهاتها لأسالیب الوحی والإلهام، مِن أعظم الدعوات المأثورة شأناً، و أفصحها بیاناً و أصحّها سنداً و أضبطها متناً و أشملها للمطالب و أوعاها للمآرب.»[۲]

صحیفه سجادیه ملقب به انجیل اهل بیت و زبور آل محمد است که صلوات خدا بر همه آنان باد. چرا که این کتاب از توان مردم عادّی بیرون است و با اسلوب وحی و الهام پهلو می‌زند؛ از لحاظ شأن و منزلت، از عظیم‌ترین دعاهاست، از لحاظ بیان فصیح‌ترین آن‌ها، از لحاظ سند صحیح‌ترین آن‌ها و از لحاظ متن دقیق‌ترینشان و از لحاظ اندیشه و استواری برترین آنها به شمار می‌آید.

علامه مجلسی همچنین در همین کتاب فرموده است:

«أنها لإشتهارها مستفیضة بل متواترة معلومة الصدور عمّن ألهمها صلوات الله علیه»[۳]

صحیفه سجادیه به دلیل شهرتش، مستفیض و بلکه متواتر است. و صدور آن از کسی که این کتاب به او الهام شده، روشن است. صلوات خدا بر او باد.

۱. محمدباقر مجلسی، حق الیقین، ص ۲۸۸.

۲. محمدباقر مجلسی، الفوائد الطریفة، ص ٤-٥.

۳. محمدباقر مجلسی، همان، ص ۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

۹. سید نعمت الله جزائری (درگذشته ۱۱۱۲):

ایشان در آغاز شرح خود بر صحیفه موسوم به نور الانوار می‌نویسد:

«إن للوصول إلی جناب قربه تعالی طرائق متعدّدة، و وسائل متبدّدة، و کان أوضحها سبیلاً و برهاناً و أعلاها شرفاً و مکاناً، سلوك محجة الدعوات المروية والولوع بما انطوت علیه، الصحیفة السجادیة.»[1]

برای رسیدن به قُرب پروردگار، راه‌هایی متعدد و وسائلی پراکنده و مختلف وجود دارد. واضح‌ترین مسیر و برهان، برترین شرافت و جایگاه، پیمودن راه روشن دعاهای روایت شده و شیفتگی و میل به آن حقایق است که صحیفه سجادیه در بر دارد.

۱۰. سید علی خان مدنی شیرازی (درگذشته ۱۱۲۰):

سید علی خان مدنی، صاحب کتاب ریاض السالکین فی شرح صحیفة سید الساجدین است که از ارزشمندترین شروح صحیفه سجادیه می‌باشد. ایشان در آن کتاب نوشته است:

«واعلم: أنّ هذه الصحیفة الشریفة علیها مسحة من العلم الإلهی، وفیها عبقة من الکلام النبوی، کیف لا وهی قبس من نور مشکاة الرّسالة ونفحة من شمیم ریاض الإمامة، حتّی قال بعض العارفین: إنّها تجری مجری التنزیلات السماویة، وتسیر مسیر الصحف اللوحیة والعرشیة، لما اشتملت علیه من أنوار حقائق المعرفة وثمار حدائق الحکمة. وکان أحبار العلماء وجهابذة القدماء من السّلف الصّالح یلقّبونها بزبور آل محمّد صلی الله علیه و آله، وإنجیل أهل البیت علیهم السلام.»[2]

بدان که این صحیفه شریف، اثری آشکار از علم الهی است و عطر کلام نبوی در آن وجود دارد. چگونه چنین نباشد، حال آن که این اثر پرتوی از نور چراغ رسالت و وزشی از رایحهٔ خوش گلزارهای امامت است. حتی بعضی عارفان گفته‌اند

۱. جزائری، نورالأنوار، ص ۵.

۲. مدنی شیرازی، ریاض السالکین، ج ۱ ص ۵۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

که این کتاب در مجری و ردیف و مسیر کتب آسمانی و صحیفه‌های لوحی و عرشی قرار دارد. چرا که دربردارنده نورهای حقایق معرفت و میوه‌های باغ‌های حکمت است. دانشمندان و عالمان دانشمند و پیشینیان صالحی که در گذشته بودند، لقب زبور آل محمد و انجیل اهل بیت را به صحیفه سجادیه داده‌اند.

۱۱. فاضل سراب (درگذشته ۱۱۲۴):

ملا محمد بن عبدالفتاح تنکابنی، مشهور به فاضل سراب، در رساله خود درباره نماز جمعه چنین نوشته است:

«الصحیفة الکاملة الّتی کونها من کلام علی بن الحسین علیه‌السلام فی غایة الوضوح بلا حاجة إلی السّند؛ فعدم قوّة السند المنقول فی أوّلها لا یضرّ الحکم بکونها منه علیه‌السلام.»[1]

صحیفه کامله که نسبت آن به امام سجاد علیه‌السلام در نهایت آشکاری و روشنی است و هیچ احتیاجی به سند ندارد؛ عدم قوت سندی که در ابتدای صحیفه آمده نیز به داوری درباره صحّت نسبت این کتاب به امام علیه‌السلام آسیب و خدشه‌ای وارد نمی‌کند.

۱۲. عبدالحی رضوی کاشانی (قرن دوازدهم):

عبدالحیّ رضوی کاشانی در رساله خود در نفی وجوب عینی نماز جمعه، عین کلام فاضل سراب را - که در مورد گذشته نقل شد - بیان کرده است.[2]

۱۳. وحید بهبهانی (درگذشته ۱۲۰۵):

مجدد مذهب، استادالکل، وحید بهبهانی، تصریحاتی پرشمار درباره صحیفه سجادیه دارد که به برخی از آن اشاره می‌کنیم:

الف) «...و فی «الصحیفة السجّادیة»، التی من المعصوم علیه‌السلام یقیناً، من جهة التواتر و نهایة

۱. جعفریان، دوازده رساله فقهی درباره نماز جمعه از روزگار صفوی، ص ۵۲۲.
۲. جعفریان، همان، ص ۵۷۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

الفصاحة و البلاغة الخارجة عن طوق غيره»[1]

صحیفه سجادیه یقینا از معصوم علیه السلام است؛ چرا که متواتر است و در نهایت فصاحت و بلاغت قرار دارد که چنین امری از توانایی غیر معصوم بیرون است.

ب) «الصحیفة السجادیة مع کونها من المتواتر عند الاثنی عشریة و الزیدیة، متنها ممّا لا یمکن من غیره علیه السلام.»[2]

صحیفه سجادیه، علاوه بر آن که نزد شیعیان اثنی عشری و زیدی متواتر است، متنش نیز به نحوی است که امکان ندارد از فردی غیر از امام سجاد علیه السلام باشد.

ج) «الصحیفة السجّادیة المتواترة بین الشیعة و الزیدیة و أهل السنّة أنّها من المعصوم علیه السلام، مع أنّ متن الأدعیة ینادی بأعلی صوت أنّها منه.»[3]

نسبت صحیفه سجادیه به امام معصوم علیه السلام، بین شیعیان و زیدی‌ها و اهل سنت متواتر است. علاوه بر آن، متن دعاها با آوازی بلند ندا می‌دهد که از امام علیه السلام است.

د) در بحث از قرائن خارج از سند که موجب حجیت خبر هستند می‌نویسد:

«أو یکون فی متنه ما یشهد بکونه من الأئمة مثل خطب نهج‌البلاغة ونظائرها والصحیفة السجادیة ودعاء أبی حمزة والزیارة الجامعة الکبیرة»[4]

یا این که در متن خبر مطالبی باشد که نشان دهد که آن خبر از امامان است؛ مانند خطبه‌های نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه و دعای ابی‌حمزه و زیارت جامعه کبیره.

۱۴. میرزا ابوالقاسم قمی (درگذشته ۱۲۳۱):

«أنّ الفصاحة إذا أوجب العلم بکون الکلام عن المعصوم علیه السلام أو الظنّ المتأخّم کما یظهر من

---

۱. وحید بهبهانی، مصابیح الظلام فی شرح مفاتیح الشرائع، ج ۱، ص ۳۳۸.

۲. وحید بهبهانی، همان، ص ۳۹۰.

۳. وحید بهبهانی، الحاشیة علی مدارك الأحکام، ج ۳، ص ۱۷۹.

٤. وحید بهبهانی، تعلیقة علی منهج المقال، ص ۳۴؛ الفوائد الرجالیة، ص ۶۰.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

ملاحظة نهج‌البلاغة والصحيفة السجادية عليه السلام و سائر كلمات أميرالمؤمنين عليه الصلاة والسلام فمدخليته واضحة.»[1]

هنگامی که فصاحت کلام، علم یا ظنّ متأخّم به علم به این امر را به دست دهد که آن سخن از معصوم است، همان گونه که از ملاحظه نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه و سایر کلمات امیرالمؤمنین علیه الصلاة والسلام آشکار می‌شود، در چنین حالتی نقش فصاحت [در ترجیح روایات] واضح خواهد بود.

ایشان همچنین در باب مرجّحات متنی می‌نویسد:

«أنّ الفصاحة إذا كانت مما يستبعد صدورها عن غير مثلهم عليهم السلام كعبارات نهج البلاغة و الصحيفة السجادية عليه السلام و بعض كلماتهم الأخر من الخطب والأدعية، فلا ريب أنه من المرجّحات، بل من أقواها»[2]

در سخنانی که صدورش از غیر اهل بیت بعید است، مانند عبارات نهج‌البلاغه و صحیفه سجادیه و برخی از خطبه‌ها و دعاهای دیگر آن بزرگواران، تردیدی نیست که فصاحت، یکی از اسباب ترجیح روایات خواهد بود، بلکه از قوی‌ترین آن‌ها است.

۱۵. سیدعبدالله شبّر (درگذشته ۱۲۴۲):

سیدعبدالله شبّر در شرحی که بر زیارت جامعه نوشته، مطلبی در خصوص بی‌نیازی این زیارت شریف از سند گفته و در ضمن آن به صحیفه سجادیه نیز اشاره کرده است:

«أنّ هذه الزيارة قد رواها جملة من أساطين الدين وحملة علوم الأئمة الطاهرين. وقد اشتهرت بين الشيعة الأبرار، اشتهار الشمس فی رابعة النهار. وجواهر مبانيها وأنوار معانيها دلائل حقّ وشواهد صدق على صدورها عن صدور حملة العلوم الربانية وأرباب الأسرار الفرقانية، المخلوقين من الأنوار

۱. قمی، القوانین المحکمة فی الأصول، ج ۴، ص ۵۱۲.
۲. قمی، همان، ص ۶۰۰ و ۶۰۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

الإلهية؛ فهی کسائر کلامهم الذی یغنی فصاحة مضمونه وبلاغة مشحونة عن ملاحظة سنده کنهج البلاغة والصحیفة السجادیة وأکثر الدعوات والمناجاة.»[1]

این روایت را گروهی از بزرگان دین و حاملان علوم امامان پاک‌نهاد روایت کرده‌اند. بین شیعیان همچون خورشید در نیمهٔ روز مشهور است. گوهر مبانی و نور معانی آن، دلائلی حق و شواهدی راستین است بر آنکه این زیارت از حاملان علوم ربّانی و صاحبان اسرار فرقانی صادر شده که از نور الهی خلق شده‌اند. پس مانند دیگر کلمات آنان است که فصاحتِ درون‌مایه و بلاغت سرشار آن موجب بی‌نیازی از سندش است. مانند نهج‌البلاغه، صحیفه سجادیه و بیشتر دعاها و مناجات.

۱۶. شیخ علی کاشف الغطاء (درگذشته ۱۲۵۳):

این فقیه بزرگ امامیه که مدتی نیز مرجعیت عام شیعه را عهده‌دار بوده[2] گفته است:

«مراتب الفصاحة والبلاغة متعددة أعلاها، البالغ حد الاعجاز؛ وهو مختصّ بالکتاب الکریم، وأنزل من ذلك مرتبة ثانیة لا تصدر من غیر المعصوم؛ کبعض خطب نهج البلاغة وبعض من أدعیة الصحیفة العلویة والصحیفة السجادیة»[3]

مراتب فصاحت و بلاغت گوناگون است؛ برترین آنها به حدّ معجزه می‌رسد که مخصوص کتاب خداست، و مرتبه دوم و بعد از آن، مطالبی است که صدور آن از غیرمعصوم امکان‌پذیر نیست؛ مانند برخی خطبه‌های نهج‌البلاغه و بعضی از دعاهای صحیفه علویه و صحیفه سجادیه.

۱. شبّر، الأنوار اللامعة فی شرح الزیارة الجامعة، ص ۳۱.

۲. پس از رحلت شیخ موسی کاشف الغطاء، مرجعیت عامه شیعیان بین شیخ علی و صاحب جواهر مردّد شد. مردم به شیخ خضر بن شلال عفکاوی رجوع کردند و ایشان شیخ علی کاشف الغطاء را اعلم اعلام کرد و به این ترتیب ریاست و مرجعیت عامه به ایشان رسید. بنگرید: حرزالدین، معارف الرجال فی تراجم العلماء والأدباء، ج ۲، ص ۹۵.

۳. کاشف الغطاء، النور الساطع فی الفقه النافع، ج ۱، ص ۱۱۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

۱۷. شیخ محمد حسن نجفی، صاحب جواهر (درگذشته ۱۲۶۶):

ایشان در بحث از عدم وجوب عینی نماز جمعه در عصر غیبت، با استشهاد به مواضعی از صحیفه سجادیه، از این کتاب با عنوان قابل توجه «الصحیفة المعلوم أنها من السجاد علیه السلام» یاد کرده است.[۱]

۱۸. محدّث نوری (درگذشته ۱۳۲۰):

ایشان در بحثی درباره نهج‌البلاغه فرموده است:

«... تفتخر به الشیعة، وتبتهج به الشریعة، المنعوت فی کثیر من الإجازات بأخ القرآن فی قبال أخته التی هی الصحیفة الکاملة السجادیة»[۲]

شیعه به آن (نهج‌البلاغه) مباهات کرده و دین خدا به آن شادمان است؛ در بسیاری از اجازات، آن را برادر قرآن نامیده‌اند، در قبال خواهر قرآن که همان صحیفه کامله سجادیه است.

۱۹. فاضل مازندرانی (درگذشته ۱۳۲۵):

ایشان درباره بی‌نیازی زیارت عاشورا و برخی ادعیه دیگر از ملاحظهٔ سند چنین گفته است:

«أنَّ هذِهِ الزِّیارةِ الشَّریفَة صارتْ عندَ الشِّیعةِ مِن الاصولِ الموضُوعةِ المقَرَّرةِ والشَّعائرِ العَظِیمة، بِحیث لَا تَحتاجُ إلی مُلاحَظةِ السَّندِ کَالصَحِیفَةِ الکَامِلة، والمناجَاة الأنجَیلیة الطَّویلة، ودعاء أبی حمزة الثمالی و أمثَال ذلك، ومَا هذا شَانهُ لا ینظرُ فی سَندِه، لانَّه مِن القضَایا التِی قِیاساتُها مَعها.»[۳]

این زیارت شریف نزد شیعیان، از اصول وضع شده مقرّر و شعائر با عظمت است، به نحوی که نیازی به ملاحظه سند آن وجود ندارد؛ مانند صحیفه کامله سجادیه و مناجات بلند انجیلیه و دعای ابی‌حمزه ثمالی و امثال این‌ها؛ امری که

۱. نجفی، جواهر الکلام، ج ۱۱، ص ۱۵۸.
۲. نوری، خاتمة المستدرك، ج ۳، ص ۲۰۴.
۳. فاضل مازندرانی، شرح زیارة عاشوراء، ص۵۰ –۵۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

چنین شأن و مقامی داشته باشد، به سند آن نگاه نمی‌شود، چرا که احتیاجی به استدلال و دلیل و برهان ندارد.

۲۰. سید محسن امین عاملی (درگذشته ۱۳۷۱):

«وبلاغة ألفاظها وفصاحتها التی لا تبارى، وعلوّ مضامینها وما فیها من أنواع التذلل لله تعالى والثناء علیه والأسالیب العجیبة فی طلب عفوه وکرمه والتوسّل إلیه أقوى شاهد على صحّة نسبتها. وإنّ هذا الدُّرّ من ذلك البحر، وهذا الجوهر من ذلك المعدن، وهذا الثمر من ذلك الشجر؛ مضافاً إلى اشتهارها شهرة لا تقبل الریب و تعدّد أسانیدها المتّصلة إلى مُنشئها صلوات الله علیه وعلى آبائه و أبنائه الطاهرین فقد رواها الثّقات بأسانیدهم المتعددة المتّصلة إلى زین العابدین علیه‌السلام»[1]

شیوایی الفاظ صحیفه سجادیه و فصاحت و زیبایی بی‌نظیر صحیفه سجادیه، مضامین بلند آن، انواع خاکساری برای پروردگار و ستایش او، اسلوب شگفت در طلب بخشش و کرم خداوند و توسل به او که در این صحیفه وجود دارد، همه، قوی‌ترین شاهد بر درستیِ نسبت آن به امام زین العابدین است، و نشان می‌دهد که این مروارید از آن دریا و این گوهر از آن معدن و این میوه از آن درخت است؛ علاوه بر این، شهرت صحیفه چنان است که قابل تردید نیست و اسانید آن نیز تا گوینده‌اش - که صلوات خدا بر او و بر پدران و فرزندان پاکش باد- به هم پیوسته و متصل است. این صحیفه را راویان مورد اعتماد، با اسانیدی متصل تا امام زین العابدین علیه‌السلام روایت نموده‌اند.

۲۱. سید شرف‌الدین عاملی (درگذشته ۱۳۷۷):

«ومن أفضل ما الّف فی ذلك العصر، مصباح آل محمّد صلی‌الله‌علیه‌وآله و زبور أهل البیت؛ ألا و هو الصحیفة الکاملة للإمام زین العابدین سلام اللّه علیه، و هی کالنور على الطور، کتبها الباقر بإملاء أبیه علیهما‌السلام، و کان الصادق علیه‌السلام یقبّلها و یضعها على عینیه و یقول: هذا خطّ أبی وإملاء جدّی علیهما‌السلام

۱. امین عاملی، أعیان الشیعة، ج ۱، ص ۶۳۸.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

بمشهد منّی...و کان أهل البیت یصونها إلّا عن شیعتهم؛ مخافة أن یقع هذا العلم إلی أعدائهم، فینسبونه إلی غیرهم.»[1]

از برترین آثاری که در صدر اسلام نوشته شد، چراغ آل محمدﷺ، و زبور اهل بیت، صحیفه کامله امام زین العابدین بود که سلام خدا بر او باد. این کتاب چون نوری بر کوه طور است؛ امام باقر آن را به املاء پدر بزرگوارشانعليهما‌السلام نوشت، و امام صادقعليه‌السلام آن را می‌بوسید و بر چشمانش می‌نهاد و می‌فرمود: این خط پدرم و املای جدّم است که در حضور من نوشته شده است...اهل بیتعليهم‌السلام این صحیفه را از غیر شیعیانشان حفظ می‌کردند، از بیم آن که این علم به دست دشمنانشان بیفتد و آن را به فردی غیر از خود معصومان نسبت دهند.

۲۲. آیت الله سیدحسین طباطبایی بروجردی (درگذشته ۱۳۸۰):

«ولا یخفی أنّ کون الصحیفة من الإمامعليه‌السلام من البدیهیات، وهی زبور آل محمدﷺ، یشهد بذلك أسلوبها و نظمها و مضامینها التی یلوح منها آثار الإعجاز، و لها أسناد ذکرها الشیخ و النجاشی، و لشارحها السید علیخان (قدس سره) أیضاً سند عن آبائه، ولنا أیضاً سند آخر إلیها.»[2]

بدیهی است که صحیفه سجادیه از امام سجادعليه‌السلام است و این امری پوشیده نیست. این کتاب زبور آل محمد است؛ اسلوب، نظم و مضامینش که آثار اعجاز از آن نمایان است به درستی این نسبت گواهی می‌دهد. صحیفه اسنادی دارد که شیخ طوسی و نجاشی آن را آورده‌اند. سید علی خان مدنی شارح صحیفه نیز سندی را از پدرانش آورده و ما نیز سند دیگری به صحیفه داریم.

۲۳. آیت الله سید شهاب‌الدین مرعشی نجفی (درگذشته ۱۴۱۱):

ایشان در مقدمه‌ای که بر صحیفه سجادیه نوشته چنین می‌نویسد:

۱. شرف الدین، مؤلفو الشیعة فی صدر الإسلام، صص ۳۰ و ۳۱.
۲. البدر الزاهر فی صلاة الجمعة والمسافر، ص ۴۰ و ۴۱.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

«لا شبهة فی تواتر الصحیفة لدی فرق الشیعة من الإمامیة والزیدیة والإسماعیلیة، و لهم علیها شروح و تعالیق»[1]

هیچ شبهه‌ای در تواتر صحیفه سجادیه نزد شیعیان امامی، زیدی و اسماعیلی نیست. آنان شرح‌ها و تعلیق‌هایی نیز بر این صحیفه دارند.

لازم به یادآوری است که مقدمهٔ یاد شدهٔ آیت الله مرعشی، بسیار ارزشمند و حاوی نکاتی فراوان و عمیق است.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

کتابنامه

ابن ابی الحدید، **شرح نهج‌البلاغة**، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، دار إحیاء الکتب العربیة، چاپ اول، ۱۳۷۸ق.

ابن ادریس، **حاشیة الصحیفة السجادیة**، تحقیق سید محمدمهدی موسوی خرسان، نشر العتبة العلویة المقدسة، چاپ اول، ۱۴۲۹ ق.

ابن شهرآشوب، محمد بن علی، **معالم العلماء**، قم، بی‌نا، بی‌تا.

----------، **مناقب آل ابی طالب**، تحقیق و تصحیح: لجنة من أساتذة النحف الأشرف، نشر المکتبة الحیدریة، نجف اشرف، ۱۳۷۶ ق.

افندی اصفهانی، عبدالله، **تعلیقة أمل الآمل**، تحقیق: سید احمد حسینی، مکتب آیت الله العظمی مرعشی نجفی، قم، چاپ اول، ۱۴۱۰ ق.

امین عاملی، سید محسن، **أعیان الشیعة**، تحقیق حسن امین، دارالتعارف للمطبوعات، بیروت.

جزائری، نعمت الله، **نورالانوار فی شرح الصحیفة السجادیة**، دارالمحجة البیضاء، الطبعة الاولی، بیروت، ۱۴۲۰.

جعفریان، رسول، **دوازده رساله درباره نماز جمعه از روزگار صفوی**، انتشارات انصاریان، قم، چاپ اول، ۱۳۸۱ش.

حافظیان، ابوالفضل، **عالمان صحیفه نگار**، نشریه سفینه، تابستان ۱۳۸۴، شماره ۷، صص ۱۰۹-۱۱۶.

حرّ عاملی، محمد بن الحسن، **اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات**، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، بیروت، چاپ اول، ۱۴۲۵ق.

----------، **الفوائد الطوسیة**، تحقیق: سید مهدی لازوردی و محمد درودی، قم، ۱۴۰۳ ق.

----------، **هدایة الأمة إلی أحکام الأئمة**، مجمع البحوث الإسلامیة، مشهد، چاپ اول، ۱۴۱۲ ق.

حرزالدین، محمد، **معارف الرجال فی تراجم العلماء والأدباء**، نشر کتابخانه آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، قم، ۱۴۰۵ ق.

حکیم، محمدحسین، **حاشیة الصحیفة السجادیة: محمد بن منصور بن ادریس حلّی**، میراث حدیث شیعه، دفتر بیستم،

۱. مشکات و مرعشی، همان، ص ۴۶.

صص ۲۵۹-۳۷۲.
شبّر، سید عبدالله، **الأنوار اللامعة فی شرح الزیارة الجامعة**، مؤسسة الوفاء، بیروت، چاپ اول، ۱۴۰۳ ق.
شرف‌الدین، عبدالحسین، **مؤلفو الشیعة فی صدر الإسلام**، تقدیم و اشراف: السید أحمد الحسینی، مکتبة الأندلس، بغداد، ۱۳۸۵ ق.
صدوق، محمد بن علی، **علل الشرایع**، تحقیق: محمد صادق بحرالعلوم، مکتبة الحیدریة، نجف، ۱۳۸۵ ق.
----------، **کمال الدین و تمام النعمة**، تحقیق: علی اکبر غفاری، موسسة النشر الاسلامی، قم، ۱۴۰۵ ق.
صغیر عاملی، علی بن زین الدین بن محمد، **شرح الصحیفة السجادیة**، تحقیق علی فاضلی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقر العلوم، چاپ اول، شعبان ۱۴۳۱.
طوسی، محمد بن الحسن، **اختیار معرفة الرجال**، تحقیق: سید مهدی رجائی، موسسة آل البیت لاحیاء التراث، قم، ۱۴۰۴ق.
----------، **الأمالی**، تحقیق مؤسسة البعثة، نشر دارالثقافة للطباعة والنشر والتوزیع، قم، چاپ اول، ۱۴۱۴ق.
طهرانی، محمدمحسن، **الذریعة إلی تصانیف الشیعة**، دارالاضواء، بیروت، چاپ سوم، ۱۴۰۳ ق.
----------، **طبقات أعلام الشیعة**، تحقیق علی نقی منزوی، نشر اسماعیلیان.
فاضل مازندرانی، عبدالرسول، **شرح زیارة عاشوراء**، تحقیق سید حسن موسوی درازی، نشر دارالصدیقة الشهیدة، چاپ اول، ۱۴۳۰ ق.
فیض کاشانی، **تعلیقات علی الصحیفة السجادیة**، تحقیق مؤسسة آل البیت لإحیاء التراث، نشر مؤسسة التحقیقات والبحوث الثقافیة، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۶ ش.
----------، **فهرست‌های خود نوشت فیض کاشانی**، تحقیق محسن ناجی نصرآبادی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد، چاپ اول، ۱۳۷۷ ش.
قمی، میرزا ابوالقاسم، **القوانین المحکمة فی الأصول المتقنة**، تحقیق رضا حسین صبح، نشر احیاء الکتب الاسلامیة، قم، ۱۴۳۰.
کاشف الغطاء، علی، **النور الساطع فی الفقه النافع**، نجف، ۱۳۸۱ ق.
کلینی، محمد بن یعقوب، **الکافی**، تحقیق: علی‌اکبر غفاری، دارالکتب‌الاسلامیة، تهران، چاپ پنجم، ۱۳۶۳ش.
مجلسی، محمد باقر، **بحارالأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار**،بیروت، چاپ دوم، موسسة الوفاء، ۱۴۰۳ ق.
----------، **حق الیقین**، انتشارات اسلامیه، تهران.
----------، **الفرائد الطریفة فی شرح الصحیفة الشریفة**، تحقیق سید مهدی رجائی، مکتبة العلامة المجلسی، اصفهان، ۱۴۰۷ ق.
مجلسی، محمد تقی، **روضة المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه**، تحقیق و تعلیق سید حسین موسوی کرمانی و شیخ علی پناه اشتهاردی، نشر بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمد حسین کوشانپور.
----------، **شرح الصحیفة السجادیة**، تحقیق علی فاضلی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقر العلوم، چاپ اول، ۱۳۸۸ ش.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]

مدنی شیرازی، سید علی خان، **ریاض السالکین فی شرح صحیفة سید الساجدین**علیه‌السلام، تحقیق سید محسن حسینی امینی، مؤسسة النشر الإسلامی، چاپ چهارم، ۱۴۱۵ ق.

مشکات و مرعشی، **مقدمتان توثیقیتان حول الصحیفة السجادیة**، علوم الحدیث، جمادی الثانیة ۱۴۱۹، العدد ۳، صص ۱۶-۵۴.

مفید، محمد بن محمد بن نعمان، **الإختصاص**، تحقیق: علی اکبر غفاری و سید محمود زرندی، دارالمفید للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق.

----------، **الأمالی**، تحقیق حسین استادولی و علی اکبر غفاری، دارالمفید للطباعة والنشر والتوزیع، بیروت، چاپ دوم، ۱۴۱۴ ق.

منتظری، حسینعلی، **البدر الزاهر فی صلاة الجمعة والمسافر** (تقریراً لأبحاث سماحة المرحوم آیة الله العظمی الحاج آقا حسین الطباطبائی البروجردی)، نشر دفتر آیت الله منتظری، قم، چاپ سوم، رمضان ۱۴۱۶ ق.

میرداماد، محمدباقر، **شرح الصحیفة السجادیة الکاملة**، تحقیق سید مهدی رجائی، نشر بهار قلوب، اصفهان، چاپ دوم، شعبان ۱۴۲۲.

نجفی، محمدحسن، **جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام**، تحقیق شیخ عباس قوچانی، دارالکتب الإسلامیة، تهران، چاپ دوم، ۱۳۶۵ ش.

نوری، حسین، **خاتمة المستدرک**، قم، موسسة آل البیت لاحیاء التراث، چاپ اول، ۱۴۱۵ ق.

وحید بهبهانی، محمدباقر، **تعلیقة علی منهج المقال**، بی‌تا، بی‌نا، بی‌جا.

----------، **الحاشیة علی مدارك الأحکام**، تحقیق: مؤسسة آل البیت لإحیاء التراث، نشر مؤسسة آل البیت، چاپ اول، قم، ۱۴۱۹ ق.

----------، **الفوائد الرجالیة**، بی‌تا، بی‌نا، بی‌جا.

----------، **مصابیح الظلام فی شرح مفاتیح الشرائع**، تحقیق مؤسسة العلامة المجدد الوحید البهبهانی، قم، چاپ اول، ۱۴۲۴ ق.

یزدی، قاضی بن کاشف‌الدین، **التحفة الرضویة للصحیفة السجادیة**، تحقیق علی فاضلی، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، پژوهشکده باقر العلوم، چاپ اول، ذی الحجة ۱۴۳۰.

[Downloaded from mail.safinahmagazine.ir on 2026-11-19]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1400.18.70.3.5]